

APUNTS PER A LA HISTÒRIA DE LA PLAÇA DE BOUS D'ONDARA EN EL SEU PRIMER CENTENARI (1901-2001)

Robert Miralles i Cebrià

1.- ALGUNES NOTES SOBRE L'ONDARA DE 1900

Ondara és un poble bàsicament rural, amb un cens de població de 3.508 habitants, distribuïts en 2.976 residents al poble, 166 a Pamis i 366 al terme. La distribució d'aquesta per sexes és la següent: 1.705 homes i 1.903 dones; quant a l'estat civil, hi ha 1.000 barons fadrins, 645 casats i 60 vidus, mentre que en les dones, 945 s'hi troben fadrines, 648 casades i 210 vídues.

El nivell cultural i d'alfabetització és escàs: 634 homes lligen i escriuen, 54 lligen i 1.017 són analfabets; pel que fa a les dones, 342 lligen i escriuen, 78 lligen i 1.383 són analfabetes.

El nucli urbà principal, incrementat notablement en la segona meitat del segle XIX, està format per 733 edificacions (31 d'una planta, 612 de dues i 90 de tres o més plantes), Pamis en té 46, i 428 en el terme, de les quals només 88 hi són habitades tot l'any; en total, un Padró Immobiliari de 1.207 edificis.

Les vies urbanes són: els carrers Sant Antoni, Sant Joan, Roda, Escorxador, Llibertat, Serra, Llimoners, Ferrer, Bonaire, Sant Jaume, Desemparats, Duc de la Torre (actual *Avda. d'Alacant*), Sant Lluís, Santa Anna, Sant Joan de Déu, Sant Doménec, Trinitat, Sol, Duc de la Victòria (el carrer *Sol* d'ara), Dolors, Dénia, Sant Benet, Sant Cristòfol, Virtuts, Roser, Trinquet, Puríssima, Sant Vicent, Sant Josep, Església, i places de la Constitució (actual *Plaça del Mercat*), Picornell, Colom (actual *Plaça del País Valencià*), Convent i de l'Escola. La carretera nacional de Silla a Alacant, amb ferm de terra (serà asfaltada per primera vegada el 1928-29), travessa el casc pels carrers Nou i Duc de la Torre.

El poble compta amb enllumenat públic de petroli (el 1902 *Luís Santonja* serà nomenat contractista per a la instal·lació de l'enllumenat

públic elèctric), línia telefònica, rellotge públic, Hospital al C/Serra, escorxador, escoles, escola nocturna, tres fonts públiques (al C/Sant Jaume, Plaça Picornell i Passeig de l'Albereda), presó pública (de la qual és alcaid *Jaime Blasco Marzal*), i Banda de Música, la "*Sociedad Ondarese*", dirigida per *Bernardo Ortolà*.

Al llarg de l'any s'hi fan una sèrie d'obres i serveis públics al pont del camí de la Llosa -aleshores tenia una amplària de només 4 m.- per valor de 909 pts., d'empedrat dels carrers "*de mayor necesidad para el buen tránsito del pueblo*", d'aliniació del C/Serra per mitjà de l'expropiació d'un terreny de *Juan Ribalaigua*, de reparació de la reixa de la Plaça Major i de la coberta del rellotge i de pintura de l'esfera d'aquest, i diversos arrendaments de terra "*para la mejor vegetación de árboles del paseo de la Alameda*" -amb la construcció de la Plaça de Bous, aquest duria uns anys el nom de *Luís Santonja*, per passar al definitiu passeig del Prado o del *General Bosc-*

El calendari fester està format per: la Candelària (missa musicada pel organista *José Ferrando*), els sermons de Quaresma, l'enterrament del Senyor del Divendres Sant, el Diumenge de Rams, la Pasqua i Sant Vicent, Corpus, el Sagrat Cor de Jesús (al juny), *Sant Cristòfol i Santa Anna*, patrons de la vila, "*por donde se corren vacas por toda la población los días 22, 23 y 24 en memoria de las fiestas que los días 25 y 26 se dedican a los patronos titulares*", la Fira d'Octubre i els Sants de la Pedra Abdó i Senent a Pamis.

La política local està caracteritzada per l'alternança de liberals i conservadors en l'ajuntament, característica de la Restauració. El 1900 és alcalde *Juan Estarca Gayà*; abans de finalitzar l'any, és nomenat *Antonio Miralles Ferrando*, el qual ho serà fins el 1901; és en el mandat d'aquest que es construeix i s'inaugura la Plaça de Bous.

2.- LA PRIMERA PLAÇA DE BOUS

La construcció d'una Plaça de Bous a Ondara sempre ha despertat la curiositat dels aficionats a la Tauromàquia i de totes aquelles persones que la visiten. La Plaça d'Ondara fou possible per diferents motius: la inexistència de cap plaça entre València i Alacant, una economia local basada en el comerç de la pansa que, a finals del segle XIX, passa per moments d'esplendor i genera forts guanys econòmics, i un grup nombrós d'entusiastes ondarencs, entre els quals es mesclaven els seguidors de l'art de Cúchares i els qui veien en aquella empresa una iniciativa per a la promoció local o, simplement, un edifici emblemàtic que fera perdurar en el futur l'edat d'or de la pansa que es vivia, com poc abans també ho havia sigut la construcció del *Teatre Eslava* el 1886 pel banquer local *José L. Bosch*, una etapa històrica que, cal dir, no beneficiava a totes els estrats socials per igual (el 1901 l'ajuntament ha de socórrer a 102 pobres de la població).

El 9 de març de 1901, en escriptura pública i davant el notari d'Ondara *Plácido de la Plaza Sánchez* es constitueix una societat anònima per a l'adquisició de terrenys i la construcció i explotació d'una Plaça de Bous, amb el títol de "*Sociedad Taurina Ondarense*", amb un capital de 40.000 pts., representat per 800 Accions Nominatives de 50 pts., que havien de desembossar-se un 25% en el moment de la subscripció i, el 75% restant, en tres terminis graonats del 25% cadascun d'ells. El 31 de desembre de 1901 s'emeten 150 Obligacions Nominatives de 100 pts., per un import de 15.000 pts., segons autorització de la Junta General d'accionistes celebrada el 7 de novembre. El president fundador és *Vicente Soler Durá*, a qui acompanyen *Vicente Giner Gadea*, en qualitat de secretari, i *Francisco Martínez Iñareta*, com a tresorer.

Els terrenys adquirits per a la construcció de la Plaça són els següents:

1. Un tros de terra en la *Partida Pla de la Font*, l'*horta del pont*, de 23 àrees i 5 centiàrees, lindant pel nord amb terres de *Francisco Merle* i *camí de Beniarbeig*; amb l'est i l'oest, parcel·la de la qual se segrega, carretera enmig, per compra

efectuada a *Luís Bosch Bosch* pel preu de 1601,57 pts el 27 d'abril de 1901.

2. Un tros de terra d'horta en la *Partida Séquia de Parri o de la Font*, de 10 àrres i 67 centiàreees, que linda pel nord amb el *camí del Molí Nou o de Beniarbeig*; al sud amb terres de *Francisco Gil i Maria Mur Llorens*, i a l'oest amb finca de la qual se segrega, per compra a *Valeriano Bosch Ramis* per 1204,70 pts. el 27 d'abril de 1901.
3. Un tros de terra d'horta en la *Partida Parri o de la Font*, de 15 àrees i 62 centiàrees, que linda al nord amb el camí de *Beniarbeig* i terres de *José Vives*; a l'oest, amb terres de *Valeriano Bosch Ramis* i, a l'est, amb el *barranc de l'Alberca*, adquirida a *Maria Mur Llorens* per 1861,12 pts. el 27 d'abril de 1901.

Les primeres referències documentals sobre la Plaça de Bous a Ondara les hem preses dels fons arxivístics municipals i corresponen a diferents despeses relacionades amb les obres prèvies a la seua construcció de 1901:

“Gastos de recomposición de la casa de campo de D. Roque Company que resultó dañada por la construcción de una Plaza de Toros de MADERA con el objeto de dar corridas de novillos los días de feria, en Octubre”.

“Recebí yo Bautista Barber del depositario de los fondos municipales la cantidad de treinta pesetas ochenta céntimos por edificar en el patio, o sea, el solar de Dª Vicenta Peris, viuda de D. José Iñareta, lo derribado por edificar la plaza de Toros de madera, jornales de peón y materiales carpintero y serrajero.

<i>Por 2 ½ jornales albañil.....</i>	<i>7 pesetas</i>
<i>Por 4 ½ idem peón.....</i>	<i>6,75</i>
<i>Por 4 ½ yeso.....</i>	<i>4,05</i>
<i>Por 60 espuestas mortero.....</i>	<i>7,50</i>
<i>Por el serrajero.....</i>	<i>4,00</i>
<i>Por el carpintero.....</i>	<i><u>1,50</u></i>

Total pesetas.....30,80

*Ondara 22 Febrero 1901
Bautista Barber*

*Antonio Miralles
Alcalde*

Cal fer notar alguns detalls d'aquestes notícies, com el material bàsic, la fusta, d'una Plaça que, inicialment, no semblava tenir excessives pretensions, així com la participació econòmica de l'Ajuntament d'Ondara que, fins ara, sempre s'havia qüestionat.

Peró els treballs de la primitiva Plaça de Bous que, en bona part, estructura i dóna forma a l'actual, es van iniciar el dia 18 d'abril de 1901 sobre els terrenys adquirits, coneguts popularment com "*els bancalets de la Mare de Déu*" -segurament, una antiga propietat eclesiàstica desamortitzada el 1836-, en la partida del Pla de la Font i junt a la carretera nacional de València a Alacant, ubicació a l'entorn de la qual sorgiria un dels eixos d'expansió urbana d'Ondara. Així ho recull un escrit mecanografiat anònim de 1955 que conservem en l'*Arxiu Històric Municipal*, el qual diu basar-se en un diari manuscrit de l'alcalde coetani a la construcció de la Plaça, el susdit *Antonio Miralles*:

"...a las 6,30 de la mañana (acá somos así cuando nos proponemos ser cronológicamente exactos) era colocada la primera piedra para la edificación del bonito circo taurino que posee esta risueña villa del departamento hispano-alicantino.

Sobre l'autor del projecte i director de les obres, que va ser objecte de múltiples felicitacions, afirma que:

"...es iniciativa del Arquitecto D. Luís Santonja, persona de mucho relieve, a la cual debe esta villa de Ondara la honra de tener un precioso Teatro, llamado Eslava, primorosa joya de arte de buen gusto".

En relació a l'estil artístic i a les característiques generals de la Plaça, diu el següent:

“Es de estilo mudéjar, está situado en el linde de la carretera de Murcia a Valencia, formando chaflán con la avenida del General Bosch, ocupando un área de 4.800 m² y habiendo entrado como material mampostería concentrada, ladrillo en las jambas y dinteles de las ventanas, hierro en las columnas, madera, teja romana en las cubiertas y sillería en los asientos (...) Consta de 14 palcos a más del de la Presidencia, siendo la nomenclatura de las demás localidades: barrera, contrabarreras, tendidos con 10 gradas, estando dotada de 4 espaciosos corrales, patio de caballos, cuadras para 30 plazas, conserjería, administración, enfermería, etc (...) El diámetro de su redondel es de 42 m. Su capacidad legal de 6.000 espectadores”.

L'arquitecte denier *Josep Ivars i Pérez*, en el seu “*Estudios previos para la rehabilitación de la Plaza de Toros de Ondara*”, en relació a l'estil arquitectònic, opina el següent:

“Finales del siglo XIX y principio del XX son fechas de incertidumbres arquitectónicas. El abandono progresivo de la arquitectura neoclásica desde la mitad del siglo XIX no supone la existencia de un nuevo estilo moderno con el que se identificara la sociedad, sino la aparición progresiva de lo que en arquitectura se ha denominado historicismos o arquitectura ecléctica.

Posiblemente, esta arquitectura ecléctica pretendiera liquidar definitivamente la arquitectura clasicista, buscando la inspiración en arquitecturas históricas, principalmente, de la Edad Media. A parte de ciertas arquitecturas exóticas, como la egipcia o la bizantina, en nuestro entorno, el neogótico, principalmente, y el neoárabe o neomudéjar, fueron las arquitecturas de mayor éxito. En ambos casos se trata de arquitecturas cultas de desarrollo urbano que carecieron de base

popular, desarrolladas principalmente en áreas urbanas como la ciudad de València.

Escasos son los ejemplos de la arquitectura ecléctica en la comarca, siendo el más brillante de todos, por su tamaño y por su calidad, la plaza de toros de Ondara.

Se caracteriza la arquitectura mudéjar por el empleo de materiales y formas asociados a la arquitectura árabe, como el ladrillo cerámico, el arco de herradura o merlones escalonados”.

En un temps extraordinàriament curt, de a penes 6 mesos, la Plaça va quedar conclosa; concretament, les obres hi van finalitzar el 20 d'octubre, estant la inauguració anunciada per al diumenge 27 d'octubre. La correguda inaugural, a més de la que anava a celebrar-se l'endemà dilluns, van ser organitzades per una empresa d'entusiastes aficionats de la ciutat de València, que havien arrendat la Plaça per quatre anys. Les entrades eren de 5 pts. la general d'ombra i de 4 pts. la general de sol, sent la més cara, la de barrera d'ombra, amb 10 pts. Però l'event es va suspendre per una intensa i prolongada pluja, posposant-se per a l'endemà dilluns. La demora va originar algunes protestes:

“Una hora antes de la anunciada para dar comienzo la corrida, numerosos grupos, mal aconsejados quizás, situáronse en las inmediaciones de la plaza, impidiendo la entrada en la misma, y solicitando se les devolviera el dinero, por no haberse celebrado la corrida el día anunciado (...) La autoridad local amparó el derecho de la empresa”.

Finalment, sota la presidència del regidor *Leopoldo Iñareta*, es va celebrar la correguda el dilluns 28 d'octubre. Aquesta és la crònica:

“...se lidiaron seis toros de Doña Prudencia Bañuelos Salcedo, de Colmenar Viejo, con divisa azul turquí, por

los reputados diestros del cartel de la Plaza de Madrid Antonio Guerrero (Guerrerito) y Rafael Molina (Lagartijo Chico).

Rompió plaza Chavalito, el cual cumplió en el tercio primero y fue bien toreado por el primero de dichos espadas, sobre tablas que pedía el toro; Guerrerito le saludó con dos verónicas superiores. El toro era voluntarioso, pero de poco poder, por lo que derribó una sola vez en las cinco que se acercó a los montados. Cerrajillas y Mancheguito le clavarón tres pares, superior el del primero, que fue al sesgo. Guerrerito, de carmín y oro, encuentra al toro defendiéndose en las tablas, y con tres pases con la derecha entró al volapié, dejando media estocada superiorísima, de la cual dobló el toro, por la que se ovacionó al diestro. Fue el primero que pisó aquella tierra virgen.

El segundo atendía por Tabaquero, señalado con el número 2, y era colorado claro y cornigacho. Lagartijo chico le lanceó ocho veces, mereciendo mi aplauso dos de ellas. Con voluntad y algún poder, tomó el toro seis varas por cuatro caídas, dando ocasión a los matadores para lucirse en quites. Lagartijo chico, de azul celeste y oro, encontró al toro noble, aunque huidito, y con tres pases ayudados, uno por abajo, uno con la derecha, cuatro con la izquierda y uno forzado de pecho, por arrancársele el toro, entra a matar y pincha en buen sitio. Engendra nuevo viaje con agallas, y deja una estocada buenísima.

Tercero, Mireto, retinto, con buenas defensas (...)

Durante la lidia del quinto, Pajarito, retinto, veleta y buen mozo, al meter el capote el banderillero Francisco Roig (Pastoret), a la salida de un par que acababa de dejar prendido su jefe, Lagartijo, fue alcanzado y corneado, dando una vuelta de campana sobre el pitón,

resultando con una grave herida en la fosa ilíaca derecha que llegó a inspirar serios temores, aunque afortunadamente la ciencia logró que se salvase”.

El segon espectacle, anunciat per al 28 d'octubre, hagué doncs d'aplaçar-se al 3 de novembre. El cronista de la Revista “Sol y sombra”, *Francisco Moya*, ha deixat escrit el següent:

“El día 3 estaban tan hermosos el cielo y el piso -totalment enfangat- de la plaza, que hubo de suspenderse también la corrida. Nada; que si yo creyera en eso de las maldiciones, aún me atreviría a creer que había caído alguna sobre la empresa y los aficionados; pero todo tiene su fin, y el agua, causa de tanto disturbio, permitió que se celebrase el día 4, y que el numeroso público que acudió pudiera aplaudir a los diestros Guerrerito -que repetía- y Naverito, que tomaban parte integrante en la lidia de seis toros de Filiberto Mira.

El primero de éstos era jabonero, capuchino y bien puesto. En el primer tercio se mostró mansurrón, y a pesar de eso, lograron palmas ambos espadas: Guerrerito lanceándole de capa, y Naverito en un quite a punta de capote, cambiándole de mano. Guerrerito se encontró con un toro que llevaba la cabeza por las nubes, y su faena consistió en pases por abajo, sin que lograra hacerle bajar la cabeza. Sufriendo un desarme, pudo pinchar en lo alto dos veces, y terminar con media estocada a volapié, intentando una vez el descabello.

El segundo era negro. En el primer tercio aguantó siete puyazos con voluntad, y derribó a los montados tres veces, matándoles un jaco. Los espadas se hicieron aplaudir por su voluntas y faenas. Guerrerito, que mataba los tres primeros, encontró al toro en idénticas condiciones que el anterior, si bien este se dejó ahormar

la cabeza, y arrancándose muy bien el matador, dejó una buena estocada (Ovación).

Retinto, bravo y de poder fue el tercero que, con codicia, se acercó siete veces a los caballos, derribádoles cuatro y matando dos acémilas. Ambos espadas rivalizaron en los quites, arrodillándose de espaldas al toro uno de ellos, y coleando Naverito en otro con mucha oportunidad. Guerrerito tomó los palos, y marcando el cambio, clavó un palo, porque dársele el toro en la suerte, repitiendo con un buen par el cuarteo. Brinda a los que ocupan el lado del sol, cuando este brilla, y con elegancia y ceñido, hace una buena faena de muleta, terminando con una estocada honda. Guerrerito ha sabido conquistarse muy dignamente el cartel para años sucesivos.

El cuarto era negro, y el más grande de la tarde. A su salida lo lanceó Naverito, oyendo una ovación por su elegancia y arte que imprimió a la faena. Guasoneando, tomó el bicho de seis varas, por dos caídas y un caballo. Naverito, de bronce y oro, dio varios pases con tranquilidad y dejó una estocada de la que salió el toro rodando (Ovación).

Quinto, negro, también grande y voluntariosos, tomó siete varas por cuatro caídas y dos caballos. Neverito le toreó con dos varónicas, un farol y una de frente por detrás, siendo aplaudido. A un palco repleto de mujeres hermosas brindó la muerte de este toro, y tras faena tranquila e inteligente, acabó con él de una estocada. (Ovación y regalo, consistente en un precioso alfiler de corbata de oro y brillantes.)

Cerró plaza un toro retinto oscuro y más pequeño que sus antecesores, pero más bravo también. Con codicia tomó siete varas por cuatro caídas y dos caballos. Apadrinado por Guerrerito y Naverito, el presidente

concedió matara este toro el valiente banderillero Finito chico, quien se dio buena maña pasando de muleta, y fue aplaudido al dar fin del toro y la corrida con media estocada buena.

La corrida fue de palmas para ambos matadores, quienes estuvieron activos y trabajadores.

Y con esta enfundo el bisturí hasta la temporada próxima, en la que, si no ponemos coto, cofrades de mi alma, a unos y a otros, hemos de ver cosas que hagan llorar”.

Ben aviat, la Plaça de Bous d’Ondara figura en els tractats de geografia de l’època. *Francisco Figueras Pacheco*, en la seua “*Geografia General del Reino de Valencia*” (1910), escriu:

“Ondara tiene una plaza de toros con capacidad para 4.500 espectadores; está rodeada de frondoso arbolado, que se prolonga hasta el pueblo, formando un alegre paseo”.

D’aquests primers anys, hem rescatat d’altres cròniques breus:

“El día 30 de octubre de 1904 se celebró una gran corrida de toros de D. Juan Sánchez, de Carreros, que fueron estoqueados por José Moreno (Lagartijillo chico) y Antonio Boto (Regaterín) que tomó la alternativa con el toro “Rebollo”, negro, que ocupó el primer lugar.

Fue tan importante la concurrencia que hubo en la misma, que solo entre barreras se calcula que había un millar de personas, devolviéndose el dinero a más de 800 personas que no encontraron ningún sitio donde colocarse”.

Del manuscrit mecanografiat ressenyat anteriorment.

“El pasado lunes, a las 3 de la tarde tuvo lugar en la plaza de toros de Ondara el desencajonamiento de toros que han de lidiarse el próximo domingo 23 (d’abril) por los afamados diestros Almanseño y Calerito”.

De l’*“Heraldo de Denia”*, órgan del Partit Liberal Democràtic, 19-4-1905, nº 102.

“El diestro Almanseño al hacer el quiebro de rodillas al segundo toro, fue cogido por este, resultando con la mano destrozada. Calerito tuvo que despachar los 4 toros y lo hizo de otras tantas estocadas, siendo ovacionadísimo; la entrada muy floja”.

Íd., 26-4-1905, nº 103

“El domingo próximo tendrá lugar en Ondara una becerrada en la que actuarán como matadores nuestro paisano Francisco Pérez Briguela y un conocido aficionado de Valencia”.

Íd., 3-5-1905, nº 104

“ A pesar del mal tiempo acudió bastante público a la becerrada celebrada el último domingo en la plaza de toros de Ondara. Los becerros eran pequeños y de muy poco poder, el diestro Político demostró ser un miedoso y un ignorante; Briguela estuvo trabajador y afortunadísimo”.

Íd., 10-5-1905, nº 105

“La empresa de la Plaza de Toros de Ondara, nos ruega que hagamos público que en aquella plaza, el próximo domingo se dará una corrida, en la que se torearán y banderillearán siete toros, y dos de ellos serán muertos a estoque por los aficionados Francisco Pérez Briguela y Fernando Gras Chicote”.

Íd. 7-6-1905, nº 109

Per últim, en un acta de Ple de l'Ajuntament d'Ondara de 23 de setembre de 1906, sent alcalde *Telesforo Bolufer Piera*, es raona la conveniència de comptar amb una caserna de la Guàrdia Civil en la localitat, entre altres motius, perquè:

“... dada la importancia comercial de esta villa, cuya población es de tres mil quinientos habitantes, contando con una Plaza de toros de obra en la que suelen darse anualmente tres corridas a las que asiste muchísima gente forastera, especialmente en época de la feria que desde inmemorial tiene lugar a últimos del mes de Octubre de cada año...”.

D'aquesta primera època es recorda que passaren per la Plaça de Bous d'Ondara les primeres figures del toreig, com ara *Naverito, el Gallo, Pacomio, Peribáñez, Chiquito de Begoña, Lagartijo, Frascuelo, Fortuna, Alpargaterito, Juan Belmonte, Gaona, Torquito, Saleri II, Paco Madrid, Gitanillo de Ricla, Tomás Giménez, José Pastor, Aldeano*, entre altres.

3.- L'ARRENDAMENT COM A SISTEMA DE GESTIÓ

Des de primera hora, la Societat va optar per l'arrendament com a sistema de gestió per a l'explotació de la Plaça de Bous. Un exemple el tenim en el contracte subscrit el 1913 amb l'empresa taurina “*El Turia*” de València, amb sujecció a les següents condicions:

1. La duració del contracte és del 13 de maig al 31 de desembre, i inclou la Plaça de Bous amb tots els seus locals i dependències.
2. El preu de l'arrendament és de 875 pts., a satisfer en dos pagaments i guals, a la signatura del contracte i en agost.
3. Els desperfectes originats en el transcurs de la concessió seran a compte de l'arrendatari, llevat dels causats per força major.

4. L'arrendatari resta obligat a oferir una correguda de quatre jònecs sense picadors i de ramaderia coneguda, amb dos toreros, amb el cartell següent: *Carreterito, Magito, Fabrilito, Algareño, Almendro i Lloseta de Córdoba*, per al 25 de juliol; i a dos corregudes més en els dies de Fira, una jonegada amb picadors de sis jònecs bous de les ramaderies de *Flores, Exm. Sr. Marqués de Melgarejo, Andaluza o Colmenar*, i amb dos *novilleros*, figurant en primer lloc *Emilio Castell (Cortijano)* i, l'altre, a elegir entre els següents: *Pascual Jimeno (Megicano), Vaquerito 2º, Rubio, Pastoret, Alé, Gordet, Larita, Regateril 2º, Gabardito, Mestizo, Algabeño 2º* i *Eusebio Fuentes*, quedant rescindit el contracte si deixa de celebrar-se aquesta correguda, llevat de causa major.
5. La segona correguda de Fira serà una jonegada sense picadors de quatre jònecs de ramaderia coneguda, amb dos matadors dels de més cartell de la temporada.
6. L'Ajuntament podrà disposar de la Plaça, fora dels dies de correguda, avisant amb 8 dies d'antel.lació i percepent l'arrendatari del 4 al 8% de la recaptació si l'espectacle és retribuït.
7. L'arrendatari s'obliga a pagar la Contribució Industrial, l'Impost d'Utilitats i el Timbre de l'Estat.
8. L'arrendatari disposarà tantes entrades com vocals, incloent el president i el secretari, tinga la Societat.
9. El compliment del contracte se sotmet a la Jurisdicció del tribunal Municipal o al de Primera Instància del Partit.

4.- DE LES PRIMERES DIFICULTATS A LA DESTRUCCIÓ

La crisi econòmica que pateix Ondara a partir de 1904 (epidèmia de fil.loxera i “*crac*” del comerç de la pansa), duu conseqüències funestes per a la població, i la *Societat* no n'és una excepció. Aquesta decideix el 15 de maig de 1910 en assemblea la seua dissolució (el capital social el perd el 1918), mesura motivada per l'incompliment d'una part considerable dels seus accionistes de la seua obligació de pagar les quotes de les accions i les obligacions emeses en els terminis estipulats. El 9 de juliol de 1917, *Joaquín Amorós Segura*, agent auxiliar de la Delegació d'Hisenda de Dénia, incoa un

expedient executiu d'apremi contra *Vicente Soler Durà*, en qualitat de President del Consell d'Administració de la societat, perquè en el termini de 5 dies fera efectiva la quantitat de 1384,01 pts. que, per principal, recàrrecs, costes i despeses adeutava *Antonio Aracil Soler*, veí de València i arrendatari de la Plaça, en concepte de deute de 1.026,97 pts. de la Contribució Industrial del 4rt. Trimestre de 1915, personatge del qui l'Ajuntament de l'època ignora el lloc de residència i que no posseeix cap propietat urbana o rústica en Ondara, advertint-li que, de no pagar, es procediria contra els béns coneguts de l'esmentada Societat. Davant l'impagament d'aquesta, es dicta providència d'embargament el 18 de novembre de 1917, la qual deriva en una subhasta pública celebrada el 5 de març de 1918 en els locals de l'Oficina de Recaptació de Dénia, en Marqués de Campo nº 19, fixant-se el preu de 1734,38, 803,14 i 1243,75 pts., per a la primera, segona i tercera finca, respectivament, la qual es declara deserta per manca de postor. A la segona convocatòria, es presenten dos veïns d'Ondara, l'advocat *José Bosch Martí de Veses* (1893-1953) i *Bautista Vives Terenti* (1885-1961) que, de manera conjunta, opten amb una oferta de 1160 pts. per la finca de 23,05 àrees, 540 per la segona finca de 10,67 àrees i 830 pts. per la tercera de 15,62 àrees, resultant adjudicatariis proindivís de les propietats esmentades, segons consta en l'escriptura atorgada pel notari de Dénia *Mariano Vila Cervantes* el 14 d'agost del mateix any.

La Plaça, no obstant això, segueix oferint espectacles amb normalitat durant la dictadura del general Primo de Rivera. Per exemple, el 20 d'abril de 1923 se celebra una *Xarlotada mixta*, amb una primera part on actuen els cèlebres còmics valencians *Rafael Dutrus "Llapissera"* i *Charlot y su Botones*, i una segona on ho fan els *novillers* *Casimiro Carcagente* (d'Orba) i *Leopoldo Mejías* (d'Ondara), torejant un jò nec cadascú. El preu de les entrades és de 2,25 pts. per al públic en general i de 1,80 les dones i els xiquets, i "*una brillante banda amenizará la corrida con escogidas piezas*". En aquests anys, torejaren a Ondara *Manuel Granero*, *Féix Rodríguez*, *Manolo Martínez*, *Tomás Giménez Chaves*, *Vicente Barrera*, *Enrique Torres*, etc, quasi sempre acompanyats pels famosos subalterns *el Blanquet* i *Carranza*, entre altres. Igualment, es feren jonegades amb la participació de *José Pastor* d'Oliva, *Perles*

i Toni Motet de Dénia, *Ivarito* de la Xara, *Leopoldo Mejías* d'Ondara i *Mateu Caselles* de Pamis. D'aquesta època, es recorda un gran esdeveniment líric, amb la intervenció del gran tenor de Pamis *Valerià Gil*, que cursà estudis musicals a l'Amèrica, i en el qual soltaren un globus tripulat per un home, que caigué a la marjal.

En el període republicà, degut al clima que s'hi vivia i a la crisi econòmica general, hi hagueren pocs espectacles taurins. Malgrat açò, el diumenge 20 de novembre de 1932, amb motiu de la Fira, s'organitzà una brillant correguda de bous, on intervingueren els toreros *Vicente Barrera* i *Enrique Torres*, i els novillers *Francisco Gómez "Aldeano"* (el seu primer brau el va matar a cavall) i *Luís Domingo "Niño del Matadero"*, a raó de 6 pts. la localitat de barrera, 4 la general i 2,50 pts. les dones, xiquets i militars sense graduació. També s'hi celebraren dues xarlotades i dues jonegades sense cavalls, sempre per la Fira. En la primera jonegada, va participar el torero a cavall *Salvador Aguado*, de València, en un automòbil roig *Plimount* de dos seients i descapotat, en un espectacle de gran èxit per tota Espanya. En la segona, després de suspendre's per dues vegades a conseqüència de la pluja, l'empresa va vendre a *Batiste Durà* els tres animals a preu de carn; aquest, es va posar en contacte amb *Juan Garrido*, *Miguel Perelló* i *Galán*, els quals vist l'èxit de *Salvador Aguado* es van oferir a torear-lo en cotxe més menut. La sorpresa però, va ser majúscula perquè l'agutzil s'equivocà de portó, donant l'eixida al jòneg que corresponia a *Paquito Alemany*, de Sueca, que completava el cartell d'aquella vesprada, un animal rogenic d'un tamany considerablement més gran que els altres. *Juan Garrido*, conduint el Ford "*Tomasín*", i *Perelló* i *Galán* en el seient de darrere amb la pica de donar mort, superaren la prova deleitant el nombrós públic que hi va acodir.

L'escassa activitat taurina de la Plaça durant la 2ª República (1931-1936) anà acompanyada per la presència de destacats personatges de la política republicana, com ara el líder de la DRV (Derecha Regional Valenciana) *Luís Lucia*, al qual pertany en qualitat de president local el propi *José Bosch Martí de Veses*, el qual es fa acompanyar pel líder cristià espanyol d'*Acción Popular* i, posteriorment, de la CEDA, *José María Gil-Robles*, l'any 1932; o el

mateix *Santiago Casares Quiroga*, un dels líders d'*Izquierda Republicana*, junt amb *Manuel Azaña*, el qual protagonitza un exitós míting el 1935. Com també sessions de cinema ja sonor en l'arena de la Plaça entre juny i juliol de 1936, organitzades pels veïns *José Ballester* –aleshores, empresari del *Teatre Eslava*- i *Juan Garrido*, que comptaven amb 30 i 22 anys, respectivament. Amb aquesta finalitat, incorporaren a l'arena un gran escenari de fusta de mobila per fer ball, varietats, revistes, etc, adquirida a *Garcia del Moral* de Gandia, el qual va ser construït pels fusters *José Miralles "Ceba"* i *Francisco Noguera*, i 800 cadires noves de l'Olleria. En total, s'hi arribaren a projectar 5 funcions de cinema, coincidint la darrera amb la nit del 18 de juliol. Hi ha qui recorda, inclús, la celebració d'algun combat de boxa.

Peró seran els anys de Guerra Civil (1936-1939) els qui tindran un efecte devastador sobre l'edifici. El 1937 és incautada pel sindicat *U.G.T.* i, poc després, en són retirades les columnes de ferro que suporten la coberta per a atendre les necessitats de fabricació d'armament i munició de l'exèrcit republicà, les jàssines, les bigues, els taulons, desapareixent, així mateix, l'escenari, les cadires, la pantalla i els altaveus, amb un valor de 30.000 pts., que hagueren de ser pagades per l'empresa *Ballester-Garrido*, donat que aquestes instal·lacions s'havien adquirit en lletres acceptades. Segons un testimoni presencial, les columnes van ser arrabassades del seu lloc, lligades a una corda de cànem, de la qual estiraven una colla d'homes provocant l'enfonsament de la coberta, que lluïa un magnífic embigat de fusta de mobila (també ho eren els bancs situats davall la coberta); pel que se sap, les columnes romangueren en la bocana d'accés a la Plaça que confronta amb l'actual bar, fins la seua desaparició pocs dies abans de finalitzar la guerra.

A l'agost de 1938, el *Consell Municipal* (denominació que adopta l'Ajuntament en els anys de guerra), presidit per *Miguel Fornali Escrivà* informa que "*...dadas las quejas de los vecinos por el peligro que supone la Plaza de Toros en ruínas (per la seua proximitat a la carretera i al lloc on se celebrava el Prado), se acuerda la demolición de ésta y la venta de sus materiales*". L'11 d'octubre del mateix any, l'Ajuntament remet un escrit a Govern

Civil, comunicant que “*Este Consejo, ante el estado de ruína y de peligro en que se encuentra la Plaza de Toros de esta localidad, incautada por la UGT y reintegrada posteriormente a este Consejo, ha procedido a la demolición de la parte más peligrosa, dejando almacenado el material utilizable que se ha obtenido de ella para la reparación en su día de aquello que se acuerde más conveniente*”.

5.- LA DURA POSTGUERRA, TAMBÉ PER A LA PLAÇA

La manca de consolidació estructural de l'immoble, així com el seu abandonament general durant els anys següents a la finalització de la guerra, dugueren com a conseqüència la caiguda d'algunes parets, per l'efecte combinat de grans temporals de vent i pluja que s'abatiren sobre el poble en els hiverns següents a la finalització del conflicte bèl·lic; primer, fou el mur que recau a la carretera i, després, la paret que dóna a l'avinguda del General Bosch, entre altres, així com les grades, els corrals i els torils. Algú ha comparat la situació de la Plaça durant els anys 1939-1956 a la d'un circ romà. Durant els primers anys de la postguerra, s'hi celebrà un mercat de ramat de llana i cabrum, tant a l'arena de la Plaça com a l'espai comprés entre aquesta i la tanca exterior.

Simultàniament a aquest procés de degradació de la Plaça, l'Ajuntament estúdia la millor ubicació per a construir un edifici per a ubicar de manera permanent el Mercat d'Abastos, arribant a la conclusió de que el solar de la Plaça de Bous reuneix els requisits adequats per a albergar el que esdevindria en *Prado* d'Ondara, motiu pel que acorda iniciar un expedient d'expropiació forçosa.

Ignorant la identitat dels vertaders titulars dels terrenys de la Plaça de Bous, l'Ajuntament, presidit per *Salvador Cabrera Poquet*, publica un edicte en el Butlletí Oficial de la Província de 27 de juny de 1942 convocant a totes aquelles persones que es cregueren amb drets sobre els esmentats terrenys i obres a que presentaren els documents o títols acreditatius per tal de procedir a l'expropiació forçosa dels esmentats béns, en virtut de l'acord plenari pres el 12 de

juny i que, pel seu interès, reproduïm la part expositiva de motius, en paraules de l'alcalde:

“...se le están formando continuamente por el vecindario las más enérgicas protestas por el enigma que encierra la verdadera situación de la Plaza de Toros de esta villa desde hace muchos años, no solo por el estado ruinoso en que se encuentra este edificio que constituye un peligro evidente para el tránsito público, toda vez que se halla emplazada en el linde de la carretera de Silla a Alicante y de la Lonja de esta localidad, sino por ignorarse quienes son sus verdaderos dueños (...) el comentario general de cuantos al pasar por la carretera se aperciben de tal desastre, impropio de toda población que vele por su engrandecimiento e intereses; tanto más por cuanto debido a ello han desaparecido los numerosos beneficios que reportaban a la población los diversos espectáculos que en la Plaza tenían lugar, a los que asistían infinidad de gente de los pueblos comarcanos”.

A aquesta crida, es personen vàrios veïns. En conjunt, aporten 250 accions i 86 obligacions de les 800 i 150 emeses el 1901, respectivament. Són *José Bosch Almiñana*, amb 25 accions subscrietes originalment per *Vicente Giner Gadea*, que només havien sigut satisfetes en un 50% del seu valor; *Antonio Bosch Oliver*, amb 13 títols cedits per *Vicent Giner Gadea*, satisfetes en un 25-50% del seu valor, segons el cas; *José Sendra Iñareta*, amb 42 títols cedits per *Francisco Martínez Iñareta*, el qual no acredita la seua tinença legítima; *Manuel Peris Iñareta*, 44 títols cedits per *Francisco Martínez Iñareta*, els quals apareixen duplicats i són presentats per altres persones; *Andrés Mud Mestre*, 44 títols que tenien com a titular a *Francisco Martínez Iñareta*, alguns dels quals tenien pendent de satisfer un 25% del capital; *Francisco Mestre*, 10 títols a nom de la vídua de *José Iñareta*, el qual no acredita la seua tinença legal; *José Soler Cuquerella*, 68 accions subscrietes per *Vicente Soler Durá*, algunes de les quals tenien pendent el desembossament de dos terminis; *Josefa Mestre Estarca*, 2 títols a nom de *Antonio Legay Gil*, que adeutaven el 75% del seu valor; *Vicenta Giner Mud*, 2 títols a nom de *Vicente Giner Gadea*; *Francisca Giner Marí*, 1 títol a nom

de *Vicente Soler Durá*; i *Luís Gasent Barber*, 4 títols cedits per *Vicente Soler Durá*.

L'Ajuntament, després d'estudiar detingudament la documentació aportada, decideix desestimar les pretensions dels compareixents, en considerar que cap d'aquestes persones devia ser reconeguda com a sòcia o copropietària del capital de l'antiga *Societat*, donat que no apareixien en l'expedient que la Hisenda Pública va seguir per descobert en la Contribució Industrial.

En la mateixa sessió, el Ple refusa també per pressumpta manca d'autenticitat la còpia simple de l'escriptura de venda que presenta el primer tinent d'alcalde *José Bosch Martí de Veses* (que vota en contra de l'acord de desestimació), qui al·lega ser el propietari de la Plaça de Bous, juntament amb *Bautista Vives Terenti*, des d'agost de 1918. En la mateixa línia, l'Ajuntament aconsegueix certificats negatius del Registre de la Propietat de Dénia i de l'Oficina del Cadastre de Rústica d'Alacant, en el sentit de que la propietat no es trobava inscrita. Per altra banda, *Vicente Vives Fornés* i *Maria Rosa Gasquet Cortés*, que ocupaven una vivenda en la Plaça de Bous en qualitat de conserges o encarregats, que els havia sigut facilitada pels propietaris el 1929, són obligats per l'Ajuntament a abandonar-la el 1942.

Davant la negativa municipal a reconèixer-los la propietat, *José Bosch Martí de Veses* i *Bautista Vives Terenti* presenten un recurs contra la iniciativa municipal, adjuntant l'escriptura reconstruïda, atorgada el 14 d'agost de 1918 pel notari de Dénia *Mariano Vila Cervantes*, per agrupació de tres parcel·les en una sola, en escriptura de 25 de maig de 1943 atorgada a Dénia pel notari *Jose Mª de Prada*, on consta la propietat dels terrenys, però no de l'edifici de la Plaça, i on asseguren "*ser propietarios de los terrenos o solar donde existe edificada la Plaza de Toros, cuya propiedad lo es por accesión a todo lo que a ello se une artificialmente o incorpora, perteneciendo al dueño todo lo edificado*". L'Ajuntament, en aquesta ocasió, sí dóna per vàlida l'escriptura, tot al·legant que "*cuando los recurrentes compraron el solar, ya existía en el mismo el edificio titulado Plaza de Toros*" i que, d'acord amb una sentència del Tribunal Suprem de

1904 “*los recurrentes no tienen derecho alguno al edificio por cuanto en la escritura de compra de los terrenos nada se menciona de edificaciones*”. Així doncs, l’Ajuntament reconeix la propietat dels terrenys als interessats, però els denega tot dret a la resta de l’edifici i obres del que fou Plaça de Bous, dónant-los trasllat de la peritació econòmica per al seu coneixement, com a primer pas de l’expropiació forçosa.

Un segon intent dels propietaris, en la línia de substituir l’expropiació per un conveni amistós de compra-venda dels terrenys de 4.383 m² de superfície, amb una proposta econòmica de 26.350 pts., és rebutjada pel Ple de l’Ajuntament. Aquest invita als recurrents a presentar un contenciós administratiu davant el tribunal Provincial, en cas de disconformitat. El plet hi queda servit.

6.- L’AJUNTAMENT COMPRA

Després d’un llarguíssim plet de 10 anys, els tribunals reconeixen a *María Luísa Bosch Bosch*, filla de *José Bosch Martí de Veses*, i als germans *Bautista* i *José Vives Terenti*, la propietat per meitats indivises de la Plaça de Bous que l’Ajuntament els venia negant. La batalla legal dóna pas a una negociació impossible per les desavenències entre l’alcalde *Salvador Cabrera* i el seu antic primer tinent d’alcalde *José Bosch Martí de Veses*, que variarà quan *Julián Ferrando Bosch* és proclamat nou alcalde, gràcies a la mediació de l’aleshores regidor *Juan Garrido Ginestar* i de *José Soler Cuquerella*, que era consogre del recent nomenat alcalde i parent de *José Bosch Martí de Veses*. L’acord qualla el 1955.

El 12 de juliol d’aquest any compareixen davant el notari *Luís Amorós Guillem*, en la ciutat de Dénia, els propietaris abans esmentats i el nou alcalde *Julián Ferrando Bosch*, per fer efectiva l’adquisició de tota la propietat. El preu convingut és de 75.000 pts, 25.000 de les quals es satisfan per sufragar les despeses ocasionades als propietaris pel juí contenciós-administratiu mantingut. La propietat adquirida es descriu així:

“Solar cercado de pared en todo su perímetro, con un edificio destinado a Plaza de Toros, sito en Ondara, partida Pla de la Font o de la Fuente, de cuarenta y nueve áreas y sesenta y cuatro centiáreas; lindante por Norte, Avenida de General Bosch Sánchez; Sur, Vicente Giner Pallarés; Este, Barranco denominado Ondara y solar de Francisco Ortola Gayá. Y Oeste, carretera de Murcia a Valencia”.

L’escriptura de compra-venda recull una sèrie d’obligacions que han de ser complertes per l’Ajuntament d’Ondara:

- a) L’obligació de reconstruir la Plaça de Bous, en estat runós, per deixar-la en condicions de poder acollir festes taurines (descartant doncs, la construcció del nou Mercat d’Abastos en els terrenys de la Plaça), així com de tota mena d’espectacles, en el termini de 10 anys, constituïnt causa resolutòria del contracte i reversió de la propietat als venedors en cas d’incompliment, llevat de causa major.
- b) La reserva de dos llotges gratuïtes, de sis localitats cadascuna, a la banda esquerra de la llotja de Presidència, destinades, en primer lloc, a *María Luísa Bosch* i familiars i, a continuació, a *Bautista Vives* i familiars, per un període de 50 anys.
- c) El deure d’investigar les actuacions realitzades pels qui incautaren la Plaça de Bous, en relació a la destinació dels materials extrets de l’immoble, per tal de determinar les responsabilitats escaients.

De l’admiració que els ondarencs sentien per la Plaça de Bous, en dóna fe una composició poètica de *Vicente Sempere Quilis* (mestre i director de les Escoles Graduades) en el Llibret de Festes de la Soledat 1949, titolat “*Romanç Ondara*”, del qual extraiem un paràgraf:

Aquí miramos el coso
que la afición levantara
para nuestra mejor fiesta
de toros y novilladas.

L'Ajuntament que féu possible l'adquisició de la Plaça i aconseguí la seua reconstrucció estava formada per:

Julián Ferrando Bosch
(Alcalde)
Alberto Puigcerver Noguera
Pablo Doménech Doménech
Vicente Sempere Quilis
José Escrivà Noguera
Juan Garrido Ginestar
Antonio Aranda Martínez
Enrique Estarca Miralles
José Pérez Sendra
Pedro Ferrando Llorca
(Regidors)
Enrique Pascual Puig
(Secretari)

8.- LA SUBHASTA I LA RECONSTRUCCIÓ

En sessió de 29 de febrer de 1956, l'Ajuntament acorda encarregar als arquitectes alacantins *Juan Vidal* i *Julio Ruíz* la redacció del projecte de reconstrucció de la Plaça. Durant les discussions preliminars entre els regidors de la Corporació, es contempla deixar descoberta la Plaça de Bous, per una banda, i cobrir-la amb una doble naia, per l'altra; però ambdues idees són descartades en favor de deixar l'aspecte de la Plaça tal com era conegut abans de la seua destrucció parcial.

Reproduïm la *Memòria* del projecte, de maig de 1956, on es recullen les línies mestres de l'actuació a realitzar que, en total, ascendeix a 489.841, 46 pts.:

“Se refiere la presente Memoria a las obras de reconstrucción de la Plaza de Toros de Ondara, edificio que abandonado a las inclemencias del tiempo, se encuentra hoy en tal lamentable estado que para

podérsele destinar a los fines para que fue construido es necesario realizar en él obras importantes de reparación y de reconstrucción que son las que motivan el presente proyecto.

Además del movimiento de tierras que se precisa realizar en descombros, desmontes y explanaciones para dejar las rasantes interiores en la debida situación, es necesario variar algunos terraplenes entre muros interiores de los tendidos para dar alojamiento a los servicios sanitarios que se han previsto, cumpliendo con holgura las disposiciones reglamentarias vigentes.

Paralelamente al muro exterior de fachada existe un muro interior que contiene el terraplenado de la parte baja del tendido y sobre el que se ha proyectado la construcción de una correa de hormigón armado que sirva de asiento a una serie de soportes de igual fábrica levantados sobre la pared alta del tendido a fin de servir de apoyo a una jácena de asiento de la cubierta que proteja la prolongación del graderío hasta el muro exterior de fachada y que sustituirá a la desaparecida en el mismo sitio.

Entre las obras de reparación están las de desmontar y sentar de nuevo gran parte de los graderíos, previo el apisonado y consolidación de los terraplenes sobre que sientan los mismos, así como también todas aquellas que, relacionadas en el presupuesto no alteran la configuración ni la estructura del edificio.

Como obra de reconstrucción tenemos la de la cubierta superior del tendido y las e las barreras, vallas, servicios, enfermería, etc, siendo de obra nueva la construcción de una vivienda del conserje.

El examen de los planos y las relaciones de obras que se detallan en las mediciones del presupuesto, dan clara

idea de la solució adoptada en la reconstrucció del edifici en el que mantenen les mateixes disposicions de los asientos del público con su capacidad de 4.500 espectadores”.

El 6 de novembre de 1956, la Corporació en ple aprova el Plec de condicions econòmico-administratives que ha de regir en la subhasta per a contractar l'arrendament de l'explotació de la Plaça de Bous, amb l'obligació d'executar les obres de reconstrucció amb sujeció al projecte aprovat. Bàsicament, inclou el deure de realitzar i finalitzar les obres en el termini d'un any, i de satisfer un cànon anual de 300 pts. durant els 25 anys de concessió.

A la primera convocatòria, celebrada el 30 de desembre de 1956, no es presentà cap plica (el contractista del Verger *Manuel Caparrós* se'n va interessar, però opinava que les condicions del Plec eren inassumibles), tot i haver-se realitzat una gran publicitat en mitjans oficials i en revistes taurines, pel que fou declarada deserta. El 4 de gener de 1957 el Ple introdueix uns canvis en el Plec de condicions per tal que resultara més atractiva; en concret, eleva a 35 anys la concessió d'arrendament de la Plaça i rebaixa a 200 les pessetes a satisfer pel cànon anual, fixant una nova convocatòria de subhasta, anunciada en el Butlletí Oficial de la Província el 9 de gener i en diari *Información* d'Alacant els dies 17 i 19 de gener que, finalment, se celebra el 7 de febrer. En el darrer moment, el secretari de l'Ajuntament *Enrique Pascual* comunica al regidor *Juan Garrido Ginestar*, que havia mostrat el seu interès en l'adjudicació en el supòsit de que no es presentava ningú, que no hi havia cap proposta enregistrada, pel que, juntament amb el seu germà *Vicente Garrido Ginestar*, i *Juan Noguera Fornés* “*el fuster*”, presenten una proposició econòmica dues hores abans de véncer el termini, de la qual resulta adjudicatari *Juan Noguera Fornés*, que actuava en representació de tots tres. *Juan* comptava aleshores amb 44 anys, i el seu germà *Vicente* i *Juan* amb 33, respectivament. La reconstrucció de la Plaça començava a fer-se realitat.

Fent memòria d'aquells moments, *Juan Garrido* ha deixat escrit que:

“Esta decisión nuestra, no fue encaminada al negocio, ya que teníamos el nuestro, y de antemano se sabía por una mayoría que no lo era, Dios y la Virgen de la Soledad lo saben que es así, pero en aquellos tiempos estábamos en condiciones de poder reconstruir la Plaza de Toros para Ondara y pensamos que en transcurso del tiempo, podíamos rehacernos del dinero gastado en casa de otro, en este caso el Ayuntamiento, y este cálculo no falló, así fue. Negocio era que el dinero gastado en la Reconstrucción de la Plaza de Toros para Ondara lo hubiéramos invertido en una Finca para nosotros.”

L'obra es va fer en un temps també rècord de tres mesos; concretament, entre el 13 de febrer i el 22 de juny de 1957. La persona encarregada de dirigir els treballs a peu d'obra va ser el contractista *Juan Gasent Barber*, el qual, a juí de l'empresa, va actuar de manera molt encertada. Els oficials i els peons d'obra, els picapedrers, els fusters, els pintors, etc, en nombre de 35, eren tant d'Ondara com forasters: Oliva, la Font d'En Carròs, Pego, la Xara, etc,. Es treballava, inclús, diumenges pel matí. El salari el pagava *Vicente Garrido*, que feia de comptable tots els dissabtes en una taula del baret que regentaven *Maria Frasés* i *Paco Giner “el del Prado”*, lloc on el personal es feia el vermutet abans de les menjades. Els materials nous s'adquireixen principalment del magatzem dels germans *Valeriano, Quico i Andrés Pons*; la resta, s'elaboren “*in situ*” (per exemple, els remats o merlets nous que es fan en tres motles, a imitació dels vells, però en formigó), o s'aprofiten alguns que s'acumulaven en l'arena de la Plaça, com ara una part de la cornisa, realitzada en *tosca de Xàbia*.

L'obra definitiva anà més enllà de les presvisions del projecte. Així, s'afegiren el Bar, un pou que treia aigua bona, una motobomba que elevava l'aigua a un dipòsit instal·lat damunt del bar, dipòsits auxiliars per als lavabos i la infermeria –el poble encara no disposava d'aigua potable–, la instal·lació de llum per tota la Plaça, remats ceràmics a la coberta i a la paret exterior amb grans testos elaborats a Orba, un jardinet adossat a totes les parets exteriors, etc. Uns anys

més tard, es van empissar el sòl de la terrassa i els accessos, es va dotar la Plaça i el bar de desaigües i sanejament, voreres exteriors, pista lluminosa per a ball, i es va instal·lar l'aigua potable.

Seguint la descripció realitzada per l'arquitecte *Josep Ivars Pérez*, la Plaça de Bous reconstruïda té forma de polígon regular de 20 costats, tant interiorment com exterior. Igual forma té l'arena. La barrera que circunda l'arena, de fusta, està pintada de color almagre, presentant en la base una volada, amb la finalitat d'ajudar a saltar els toreros. La barrera està provista de 4 portons, que donen accés a tres portes, denominades *Gran*, "*Mulillas*" i *Quadrilles*, i als torils. En la barrera se situen 4 refugis per als toreros o "*burladeros*", pintats també d'almagre, amb un cercle de blanc.

La Plaça té una capacitat de 4.074 persones, més els ocupants de les llotges. La graderia presenta 15 fileres (l'original en tenia 17, les 6 darreres de fusta). Les localitats es divideixen en *Sol* i *Ombra*, separades per dues reixes i, en raó de la proximitat a l'arena en *Barrera* (graderia 1), *Contrabarrera* (graderia 2), *Davantera* (íd. 3), *Graderia baixa* (íd. 4-9), *Graderia baixa davantera* (íd. 10), i *Graderia alta* (íd. 11-15). Les últimes 5 graderies estan cobertes per una naia sustentada per columnes de fundició procedents del Mercat vell de Dénia, i que van ser adquirides per *Juan Garrido* el 1954 al contractista encarregat de la seua demolició abans de la reconstrucció de la Plaça amb la idea de que serviren en la nova Plaça, doncs eren iguals a les que posseïa la Plaça amb anterioritat.

Hi existeixen 12 accessos des de l'exterior a les localitats, tres des de les portes principals, 7 per les bocanes i dues per les escales contigües a les llotges. Al voltant de la Plaça hi ha una sèrie de dependències d'ús intern, com ara els 4 *corrals* i els "*chiqueros*" *la capella* (ja existents en la Plaça de 1901), i d'altres noves com la *quadra de cavalls*, *la capella*, *l'escorxador* (actualment, en desús), i altres d'ús extern com els *excusats*.

Les fases constructives hi són fàcilment detectables. La primera o primitiva presenta una major qualitat. La segona és una imitació de la primera, en la qual s'utilitzen materials menys nobles, com el

taulell ceràmic buit o el formigó, en substitució del taulell ceràmic massís. El conjunt d'aquesta reforma, a juí de l'arquitecte, "*queda pobra, possiblement com a conseqüència d'una intervenció en una època de crisi econòmica en què escassejaven els materials.*"

L'edifici presenta una estructura principal a base de mur de càrrega de maçoneria amb morter de calç en el perímetre delimitador de l'immoble. Aquest mur presenta en secció diferents característiques constructives, formals i materials, recordant les diferents peces d'una frontera clàssica: base, fust i cornisa. La base està formada per una fàbrica de carreu calcari i rejuntat bast. El fust el defineixen les dues plantes, separades per una motllura en carreu d'arenisca; la planta baixa és una fàbrica de maçoneria calcària formant 6 franges horitzontals separades per una banda de tres rajoles ceràmiques amb la central enfonsada; els buits existents en aquesta planta, d'accés a l'arena, a les graderies i a les dependències de davall les graderies, presenten forma de ferradura, configurats per taulells ceràmics; la planta alta presenta una fàbrica de maçoneria calcària amb junta, i amb tres buits per tram en forma de ferradura definits per fàbrica de taulell ceràmic; ambdues fàbriques de maçoneria estaven preparades per ser revestides amb un lluit de morter. Es remata l'alçat amb una cornisa de carreu arenisca i uns merlets graonats.

La graderia és de formigó, amb la seua arista de carreu calcari; descansen sobre un forjat inclinat de biguetes i reboltons ceràmics fabricats "*in situ*". Se suposa l'existència d'un mur de càrrega intermedi, entre el mur perimetral i la barrera, descansant part de la graderia sobre un llit de terra o enderrocs. Les cinc últimes graderies estan cobertes per una coberta sustentada amb columnes de fundició, amb forjat de biguetes ceràmiques fabricades "*in situ*" i rajoles ceràmiques.

Els corrals estan delimitats per murs de maçoneria calcària.

El recinte de la Plaça resta delimitat per un mur de maçoneria calcària, amb buits en arc de ferradura formats amb taulells ceràmics, construcció coetània a la de la Plaça.

De juny de 1957 és el següent poema titolat “*Lo que era y lo que es hoy*”, de *Pedro Pérez Moragues*, d’homenatge a la Plaça de Bous:

*Si mirásteis lo que fui
y miráis lo que soy,
alabaréis por ahí
mi gran reconstrucción.
destruída y abandonada
nadie se fijaba en mi,
sola, triste y humillada,
sólo yo se lo que sufrí;
verme vieja y carcomida,
triste, sola y abandonada
en ruínas y destruída,
estaba desesperada.*

*Otras, con menos derecho,
todos los años triunfaban
y a mi me desgarraba el pecho
al ver que me despreciaban;
esto es lo que antes era,
lo que hoy es “Joya Levantina”,
que con nuevo garbo y solera
trina, trina y siempre trina,
gracias a unos hijos de Ondara
llenos de entusiasmo e ilusión,
que me adornaron con flores,
dándome alegría, gozo e ilusión,
pues soy de todos la admiración.*

*Y en mi ruedo sin igual,
vibra el Arte y la emoción
de nuestra Fiesta Nacional.
hoy siento en mi, gran ilusión,
al ver colmados mis afanes,
pues mi gran reconstrucción
fue obra de titanes:
Y he aquí mi historia y mi vida.*

*Tu siempre lo recordarás,
pues “Hay cosas en la vida
que no se olvidan jamás”.*

9.- LA NOVA PLAÇA

El diumenge 23 de maig de 1957, a les 5 i mitja de la vesprada, la nova Plaça de Bous, denominada “*Joya Levantina*” (elecció realitzada pels arrendataris en perjudici del de “*Perla Levantina*” que també hi consideraren), obria les seues portes amb una *novillada* organitzada per l’empresa “*Espectáculos Ondara*”. *Daniel Tamarit García*, l’aleshores rector de la parròquia de Santa Anna, va beneir pel matí l’edifici i les seues instal·lacions.

Amb cartell pictòric de *Ruano Llopis* i 6 jònecs de la ramaderia del madrileny *José Garde López* (La Carolina, Jaén), van torear *Antonio Vera* “*artífice del toreo*”, *Antonio Martínez* “*Sanluqueño*” (“*as de los novilleros*”) i *Joselito Moreno* (“*nuevo fenómeno valenciano*”). Els preus de les entrades foren de 55 pts. la localitat d’ombra i de 45 la de sol. El diumenge següent, es presentà l’espectacle *Carrusel 1957 de Llapissera*, actuant la màxima figura del toreig còmic “*Arévalo*” (pare). Durant l’estiu de 1957, se celebraren varies jonegades sense cavalls, actuant amb èxit, entre altres, *Fernando Ruzafa* i *Ivarito* de València, *Litri II* i *Salvador Doria*. Les jonegades les integraven dos toreros i la torera a cavall valenciana *Paquita Rocamora*, i el bestiar de la ramaderia de *Enrique Ortega* de Aranjuez. En 25 de maig de 1958, actuà el millor torero a cavall de la història, *Ángel Peralta*, el qual torejà un jònec; hi participaren també *Pepe Osuna* i *Sanluqueño*, amb quatre jònecs del *Marqués de Albaserrada*.

A aquests festejos, en seguiren d’altres que perduren en la memòria dels aficionats. A mena de resum, n’esmentarem alguns:

- 28 d'octubre de 1962, festival organitzat pel diari *LEVANTE* (en concret, pel seu crític taurí, *Jesús Lloret "Recorte"*), a benefici del *Sanatori de Fontilles* (una idea de la mateixa empresa) amb jònecs de la ramaderia del *Duque de Pinohermoso* (Madrid). Van torejar el mateix ramader, a cavall, *Domingo Ortega, Antonio Bienvenida, Julio Aparicio, Miguel Báez Litri* i *Juan García Mondeño*.
- 24 de novembre de 1968, festival organitzat pel crític taurí del diari *LEVANTE Jesús Lloret "Recorte"*, a benefici de l'*Assil Hospital Sant Joan de Déu*, amb jònecs de la ramaderia de *Luís Frías* (Ciudad Real). Van torejar *Rafael Peralta*, a cavall, i els toreros *Curro Romero, Juan García "Mondeño", Santiago Martín "El Viti", Ricardo de Fabra* i *Juan José*.
- 6 de juliol de 1969, correguda organitzada per l'empresa *de Juan Bautista Martí*, amb 6 bous de la ramaderia de *Antonio Pérez Angoso* de Salamanca i la participació dels toreros *Manuel Benítez "El Cordobés", Sebastián Palomo Linares* i *Paco Pastor* ("Ídolo de Oliva"). Les entrades oscil.laren entre les 900 i 400 pts. les d'ombra i 500 i 300 pts. les de sol.
- 17 d'agost de 1969, correguda de bous amb la presència dels toreros *César Girón, Sebastián Palomo Linares* i *Ricardo de Fabra*.
- 23 de novembre de 1969, correguda de bous amb *Paco Camino, P. Benjumea, Santiago López, Pepe Luís Díaz* i *Julián García*.
- 6 de juliol de 1975, correguda organitzada per l'empresa *d'Enrique Miranda*, amb cinc jònecs-bous d'*Antonio Garde* (Jaén), i els toreros *Antonio Rubio Macandro* i *Luís Francisco Esplá*, i el torero a cavall portugués *Miguel Carbajal*.
- 10 d'abril de 1988, correguda amb caps de la ramaderia de *Celestino Cuadrí* i els toreros *Miguel Báez "Litri", Rafi Camino* i *Dámaso González*.
- 14 de juliol de 1995, correguda organitzada per l'empresa de *José Cano* de Madrid, amb *Curro Durán, Enrique Ponce* i *Manuel Díaz "El Cordobés"* i 6 bous de la ramaderia de *Cernuño* (Linares, Jaén).

No hem d'oblidar d'altres figures, com ara els toreros *Juan Bienvenida, Curro Girón, Gregorio Sánchez, Jaime Ostos, Miguelín, Paco camino, Diego Puerta, El Tino, Pacorro, José Mari Manzanares, Espartaco* (aquest i *Palomo Linares* van debutar a Ondara), *Finito de Córdoba, Vicente Barrera, Francisco Rivera Ordóñez*, o els toreros a cavall *Ángel i Rafael Peralta, Curro Bedoya, Pedrín Sánchez, Josechu Pérez de Mendoza, Joao Moura, Buendía, Fermín Bohórquez, Duque de Pino Hermoso, Ignacio Vargas, Ginés Cartagena*, o ramaders de gran renom com les de *Francisco Garzón* (Salamanca), *Eugenia Cobaleda* (Salamanca), *Dionisio Rodríguez* (Salamanca), *José Escobar* (Sevilla), *Marube* (Sevilla), *Frías* (Albacete), *Emilio Vázquez* (Madrid), *Eugenio Ortega* (Aranjuez), *Miguel Ligeró* (Villanueva de Córdoba), *C. Núñez Hermanos* (Sevilla), *Pablo Mayoral, Fermín Bohórquez, etc.*

Peró la Plaça no ha estat solament escenari en aquesta segona època de corregudes de bous o “*novillades*”. Tot un seguit d'espectacles variats, en especial, des de 1979, han multiplicat el seu valor com a referent cultural i festiu d'Ondara i la Marina Alta: espectacles còmics (*Galas de Arte, El Empastre, La Revoltosa, Los Claveles, El Bombero torero y los Enanos, Fantasías en el Ruedo de Madrid*), combats de lluita lliure, cinema (“*La Violetera*”, “*El Último Cuplé*” i “*Piel canela*” de *Sara Montiel*, “*Adónde vas, Alfonso XII*” de *Vicente Parra*, “*Aquellos tiempos del cuplé*” de *Lilián de Celis*, etc), espectacles lírics (Sarsuela “*Maria Fernanda*” amb el gran tenor del Verger *Fernando Bañó*), actuacions musicals que van marcar època (*Rosita Amores, Julita Díaz, Mona Bell*, pel promotor d'espectacles *Vicente Lladró*; o *Joan Manuel Serrat, Rafael, Manolo Escobar, Paco de Lucía, Beti Misiego, Los Pecos, Camilo Sesto, Rafael Farina*, etc, en els estius de 1980-81, una programació organitzada per *Antonio Giner Mestre, Juan Garrido Zaragoza i Juan Noguera Fornés*), Aplecs musicals bandístics de la comarca (1998), diferents edicions musicals de la “*Lira de Plata*” (legislatura 1979-1983), lliurament dels *Premis Literaris “Vila d'Ondara 1991”*, Concursos nacionals de salts (1979-1983), edicions I i II de la *Gala Lírica* (2000 i 2001), actes de *Presentació i Coronació* de comissions i corts de les *Festes de la Soledat*, Concursos de *Retalladors*, de *Tir i arrossegament...*pero, sobretot, les

Entrades, la solta de vaquetes i les nits del “Bou embolat” de les Festes Populars de Sant Jaume, que han tingut en l’arena de la Plaça de Bous un escenari incomparable.

L’estima dels ondarencs per la festa dels bous s’ha vist reflexada, entre altres iniciatives, amb la constitució de “*Penyes taurines*”, sent les que més notorietat han adquirit, el *Club “de Amigos de Granero”*, la més antiga, doncs és d’abans de la Guerra Civil; la *Penya “Pepe Osuna”*, en honor d’aquest torero d’Albacete, molt estimat a Ondara, que fou protegit per *Bernardo Gavilà (Bernardo “el del Forn”)* i que estava presidida per *José Lloret Cano*. Altres de més recents, són la *Penya taurino-gastronòmica “Manzanares”*, encapçalada per *Antonio Giner Mestre* (va organitzar el 1990 un festival pro-restauració del Convent) i la *Penya “Suerte natural”*, presidida per *Agustín Garrido Zaragoza*.

En un lloc especial, cal situar la labor en favor de la festa realitzada pels germans *Vicente i Marino Sendra*, materialitzada en el conegudíssim *Museu Taurí Sendra*, els materials del qual recolliren pacientment al llarg d’anys. Els fons del museu, que era situat en el *Bar Sendra*, van passar, amb la mort del darrer fill de *Marino, Ximo Sendra*, a l’Ajuntament, una part i, l’altra, als hereus. D’entre les peces de més interès recuperades per l’Ajuntament, i que obren en l’*Arxiu Històric Municipal*, hem de destacar un quadre amb una peça de la jaqueteta que duia “*Joselito*” la vesprada del 20 de maig de 1920, en qué fou mort per un bou, obsequi de l’advocat sevillà *Alberto Pazos* a *Vicente Sendra* en reconeixement a l’admiració que aquest sentia pel que, d’acord amb la carta manuscrita que s’hi acompanya, considerava “*el más grande torero que ha existido*”; a més, hi ha pintures de *Ruano Llopis* i *Vaquer*, nombrosos cartells, entre ells, exemplars originals de les dues inauguracions de la Plaça de Bous d’Ondara (1901 i 1957), i d’altres, de gran bellesa i antiguitat (algun del segle XIX); una carta manuscrita del còmic *Llapissera*, i algunes revistes originals dels anys 40. La fama d’aquesta col·lecció particular arribà a fer-la creditora de merèixer figurar com a motiu d’un poema de 1947 de l’escriptor taurí *V. Buil Claramunt*, titolat “*Veintisiete carteles*”:

*De veintisiete corridas,
ornato de las paredes
son, en un Café de Ondara
los **veintisiete carteles.***

*Toreros de todos tiempos:
muchos ven aún sus caireles
brillar al sol, entre aplausos
de admiradores fervientes;
otros ya se han retirado,
y a otros retiró la muerte;
siendo el cartel de los últimos
El cartel de Manolete
que un eterno crespón negro
colgó en taurinos carteles.*

*Sin duda es **Marino Sendra**
cual su padre en tiempos fuere,
guión y portaestandarte
de las taurófilas huestes,
pregonando su afición
de su **Café** las paredes
taurinamente adornadas
con veintisiete carteles.
Peró no es sólo taurino,
que es un Barman excelente;
y sabe en el mostrador
complacer a sus clientes.*

*Por eso, en **Ondara**, todos
Su **Café** y su **Bar** prefieren.
su café, de rico aroma,
competidores no tiene;
licores, los más selectos
y, con sus vermouts, ofrece
aperitivos variados,
con los que atrae al cliente.*

*Ya lo sabéis, en Ondara,
propios y extraños prefieren
el **Café-Bar** de Marino
por su servicio excelente,
envuelto en los colorines
de sus taurinas paredes,
taurinemente adornadas
con **veintisiete** carteles.*

També hi ha ondarencs als qui la seua atracció pels bous els ha fet no aconformar-se amb “*vore'ls des de la barrera*”. Del qui primer es tenen notícies és de *Leopoldo Megías*, allà pels anys 20 del segle passat; més recentment, a finals dels anys 70, destaquen, especialment, *Lluís Cabrera “el Fotógrafo”*, *Antonio Fornés “Tonín”* i *Lucio Teruel “El Tremendo”*, de gratíssim record per als seus nombrosos seguidors (sense oblidar a *Alberto Ballester*, de Pedreguer, i a *Joaquín Perelló* d’Orba); i d’altres més que, de manera esporàdica, sempre han mostrat la seua disposició a col·laborar en festivals benèfics locals, com *Daniel Morillo “El Tapicero”* (1983) i *Vicente Gavilà “Carnicerito* (1990).

Uns altres veïns d’Ondara han canalitzat la seua admiració per aquest món amb la cria de bous i jònecs en terrenys de la *Marjal de Pego* o en el propi terme (*Molí de Cabrera*), destinats a les festes dels pobles i, pel que a nosaltres fa, a les *Festes Populars de Sant Jaume*, amb les *Entrades i solta de bous al carrer* o a la mateixa Plaça de Bous. Convé ressenyar els germans *Juan i Vicente Picó* i a *Nadal Mas*, sense oblidar a *Juan R. “el Paiportero”* i al seu inseparable *Ismael*.

Hem de significar l’aportació de dues persones al món de la Tauromàquia local, des d’àmbits diferents: el periodístic, per part de *José P. Fornés Torant*, *Don José*, mestre d’escola i director del col·legi “*Primo de Rivera*” durant tants anys (actualment, edifici “*Els Pins*”), el qual va publicar durant molts anys les cròniques taurines dels espectacles celebrats a la Plaça de Bous d’Ondara en els diaris “*Información*” d’Alacant i “*Las Provincias*” de València, part

de les quals es troben dipositades en l'*Arxiu Històric Municipal* per diseg exprés seu; i l'artístic, per *Pasqual Martí "Trencacanelles"* (1899-1985), qui va plasmar pictòricament i en dibuix diferents escenes i moments de la festa, que podem fruit en algunes de les seues obres encara conservades (a l'*Hotel Ramis* i a l'*Arxiu Històric Municipal*, entre altres llocs).

I, per últim, volem reconèixer la labor realitzada per les persones que han ostentat la màxima responsabilitat de la Plaça de Bous, *els Presidents*; tots ells l'han desempenyada amb gran responsabilitat i dedicació, i mereixen ocupar un lloc destacat en aquestes pàgines:

Francisco Ortolà Marí 1957-1962

Vicente Fornés Gironés 1963-1978

Andrés Pons Ginestar 1978

Joan Femenia i Llompart 1979-1982

Antoni Ramis i Bolufer 1983-1988

Juan Martí Cervera 1989-1990

Francisco Giner Mestre 1991- 2000

Juan Martí Cervera 2001-

10.- LA PLAÇA TORNA AL POBLE

El 1985 és un any transcendent per a la història de la Plaça i també d'Ondara. El concessionari, *Juan Noguera Fornés*, juntament amb els germans *Juan i Vicente Garrido Ginestar*, presenten el 19 de desembre de 1985 un escrit proposant a l'Ajuntament, presidit per *Antoni Ramis i Bolufer*, la resolució anticipada i per mutu acord del contracte d'arrendament de la Plaça, que expirava el 1991, i la reversió anticipada a favor de l'Ajuntament, amb efectes d'1 de gener de 1986. Pel seu interès, en reproduïm la primera part:

“El compareciente considera que la reconstrucción de la Plaza constituye un importante y positivo HECHO HISTÓRICO LOCAL protagonizado por la voluntad colectiva unánime de todo el pueblo de Ondara, que en aquella ocasión contó con el acierto y recto hacer de

una Corporación Municipal unida bajo la presidencia del entonces Alcalde Dn. Julián Ferrando Bosch, lo que permitió al exponente, contando con la colaboración y ayuda de otros dos hijos de Ondara, Dn. Juan y Dn. Vicente Garrido Ginestar, la posibilidad de prestar un servicio ilusionado a nuestro pueblo, superando definitivamente la tristeza y amargura general sentida en el pasado por la sucesiva destrucción de nuestro recordado coso taurino, iniciada desde el año 1936, al ser privado de su estructura por arranque de las columnas de hierro y materiales de madera y otros de sostén, que provocaron una situación de ruína progresiva, con el resultado de un conjunto de escombros, y todo ello ha gravado posteriormente por el transcurso del tiempo hasta 1957 al congelarse la situación de ruína sucesiva con el inadmisibile expediente de intento de expropiación de la plaza para ensanche de mercado de abastos, que supuso una injustificada imposición litigiosa, que al no ser aceptada por la propiedad y mantenerse dicho planteamiento como trámite burocrático en suspenso, suponía un obstáculo que mantenía una problemática injusta, impidiendo la vía del diálogo hacia cualquier solución constructiva.

La superación de lo anterior supuso en 1957 un acertado esfuerzo mantenido entre los representantes de la Corporación y la parte propietaria, con un diálogo lleno de buena voluntad y cordialidad, que concluyó con la venta del solar y plaza en ruínas al Ayuntamiento por un precio de 75.000 Ptas., que respondía a los gastos producidos frente al injustificado expediente gubernativo de expropiación para ensanche del Mercado de Abastos, reservándose únicamente la propiedad el derecho de uso de un palco respectivamente para dada una de las familias propietarias vendedoras, o sea la familia Vives Terenti, y la familia Bosch Martí Deveses.

Con dicho acuerdo, celebrado con satisfacción y alegría por todo el pueblo, se permitió la tramitación del conjunto del expediente para la reconstrucción de la Plaza y arrendamiento del inmueble, que había de conseguirse conforme a lo proyectado, tras declararse desierta la primera subasta por falta de postor, de forma que tras el pertinente acuerdo del Pleno anunciando segunda subasta con sujeción al mismo pliego de condiciones, salvo modificación mínima e intrascendente del tipo de licitación, de la duración del contrato y de la cuantía del pago, a partir de la segunda anualidad, se celebró la subasta segunda en la que tres hijos de Ondara hicieron posible que el compareciente Don Juan Noguera Fornés se le adjudicase en las condiciones tramitadas y aprobadas públicamente, y que no contaron con ningún otro postor pues de todos era conocido que el adjudicatario no hubiera concurrido de presentarse a la licitación otro interesado, ya que su único deseo de servicio al pueblo era que no se malograra la posibilidad de reconstruir la Plaza, sin que concurriera ningún deseo de asumir personalmente la reconstrucción, porque conocía que tanto entonces como ahora el espectáculo de los toros, con las circunstancias locales de población reducida y aún contando con la comarca, suponía un negocio ciertamente ruinoso, o al menos no ventajoso.

*La reconstrucción de la Plaza con el nuevo nombre de “**JOYA LEVANTINA**”, denominación propuesta por el compareciente y colaboradores (que contó con la aceptación de la Corporación Municipal y de todo el pueblo), se logró con la misma ilusión inicial que había presidido la adjudicación de las obras en favor del adjudicatario, de forma que examinados los planos y documentación objeto de la subasta se puede comprobar claramente que lo realizado en la reconstrucción superó totalmente el objeto de la contratación, con el resultado evidente de que se llegó a multiplicar el presupuesto*

*proyectado por tres, consumándose una inversión final importante para aquella época de **1.180.000 Ptas.***

*Al valorar desde el presente la importancia que tuvo para nuestro pueblo en general la reconstrucción de la Plaza, queremos dejar constancia también de nuestra gratitud i admiración para el conjunto de aquellos 35 trabajadores, entre albañiles, carpinteros y pintores, que con su esfuerzo y tesón continuado construyeron directamente a la realidad de la reconstrucción. Igualmente, nuestro recuerdo y agradecimiento tiene presente a las sucesivas Corporaciones Municipales representativas del Ayuntamiento de Ondara como propietaria del inmueble, con las que nos hemos relacionado en un clima de diálogo y colaboración; gratitud que extendemos a todos aquellos ciudadanos y amigos, que por su cariño hacia la Plaza de Toros **Joya Levantina**, nos han dado constantes muestras de ayuda con sus opiniones, consejos y críticas constructivas, que han facilitado la realidad del funcionamiento de la Plaza de Toros, desde su reapertura, y durante estos 30 últimos años.”*

L'escrit en qüestió va ser acceptat sense reserves i unànimement pel Ple de la Corporació, celebrat el 21 de desembre, amb mostres de gratitud a *Juan Noguera Fornés* i els germans *Juan* i *Vicente Garrido Ginestar*.

D'ençà que el poble ha recuperat l'ús de la Plaça, aquesta ha anat incrementant el seu protagonisme entre els ondarencs. Totes i cadascuna de les Corporacions municipals han prestat i presten la seua atenció en amillorar les seues instal.lacions. En aquest sentit, mereixen destacar-se la declaració el 2001 del conjunt arquitectònic de la Plaça de Bous com a **Bé d'Interés Local**, les obres de renovació de la nova coberta, i d'altres previstes en un futur pròxim, com l'eliminació del mur exterior que permetrà admirar la Plaça amb tot el seu esplendor des de les vies circumdants. Iniciatives en pro de la

seua dignificació que, en definitiva, faran justícia a un dels símbols de la nostra vila.

Robert Miralles
Tardor de 2001